Тема 3. Приватні (цивільні) правовідносини у сфері фізичної культури і спорту

1. Спортивні відносини та їх правове регулювання.
2. Цивільні правовідносини у сфері фізичної культури і спорту.
3. Підстави виникнення цивільних спортивних правовідносин.

1. Спортивні відносини та їх правове регулювання

До «спортивних відносин» відносять широке коло різноманітних відносин у галузі фізкультури і спорту, які регулюються нормами цивільного, господарського, адміністративного, трудового, податкового та ін. законодавства. Разом із тим, вітчизняними науковцями була висловлена пропозиція (котра здається достатньо раціональною і виваженою) щодо максимально спрощеного розуміння предмету спортивного права – «спортивних відносин», котрі визначають як суспільні відносини, що складаються у процесі спортивної діяльності та занять спортом.

Співвідношення між «фізкультурно-спортивними відносинами» та «спортивними відносинами» виглядає як часткове накладення кіл, оскільки не всі «фізкультурні» відносини є «спортивними», і не всі «спортивні» – є «фізкультурними». Разом із тим, усі «спортивні відносини» можемо вважати частиною більш широкого поняття «фізкультурно-спортивні відносини». Враховуючи викладене вище, «спортивні відносини» можна вважати відносно цілісним «єдиним» предметом правового регулювання лише з істотними застереженнями, що вже саме по собі ставить під сумнів коректність постановки питання про розгляд «спортивного права», як окремої галузі права. Необхідно розрізняти «спортивні відносини» і «відносини, пов’язані зі сферою спорту». Головна відмінність між ними полягає в тому, що «спортивні відносини» не можуть існувати поза сферою спорту (наприклад, відносини, пов’язані з організацією і проведенням спортивних змагань, відносини оздоровчої фізкультури, фітнесу тощо), а якщо й існують, то набувають у цій сфері сутнісних особливостей, зумовлених властивостями сфери (наприклад, страхування життя та здоров’я, завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки під час змагань тощо).

Що стосується «відносин, пов’язаних зі сферою спорту», то вони є відносинами «універсальними», тобто такими, що можуть виникати у різних сферах буття, набуваючи найменування «спортивних» лише завдяки своєму існуванню у сфері спорту (наприклад, відносини власності на спортивні обладунки, договори їхнього відчуження тощо). На практиці це означає, що спортивні відносини можуть регулюватися актами, передусім, цивільного та адміністративного законодавства, як двох основних регулятивних галузей вітчизняного законодавства. При цьому в цивільному законодавстві застосовуються, головним чином, засоби приватноправового регулювання внаслідок чого виникають правовідносини приватноправового типу, а у адміністративному – публічно-правового. Разом із тим, публічно-правові за своєю сутністю спортивні відносини, можуть складатися і в галузі цивільного права. Врахування цієї обставини має прагматичне значення, оскільки на практиці це означає, що такі відносини регулюються актами законодавства і не

можуть бути змінені або припинені домовленістю їх учасників. Відносини, пов'язані з реалізацією та захистом права власності на спортивні об'єкти, відносини інтелектуальної власності, договірні відносини у сфері спорту, спадкування спортивного майна за заповітом тощо, належать до приватноправової сфери правового регулювання. Вони можуть бути спортивними, але частіше є вагомі підстави кваліфікувати їх як «відносинами, пов'язаними зі сферою спорту». Такі відносини переважно є регулятивними, але можуть також супроводжуватися цивільними організаційними відносинами (у випадку створення юридичних осіб тощо).

2. Цивільні правовідносини у сфері фізичної культури і спорту

Цивільні правовідносини – пріоритетний тип правовідносин у сфері спорту. Певна «розмитість» терміно-поняття «спортивні відносини», зумовлена тим, що ним охоплюється фактично уся сукупність відносин у сфері фізкультури та спорту. Таке бачення цієї категорії та визнання «спортивного права» комплексною галуззю законодавства зумовлює «двоїстий» характер правовідносин, що виникають у цій сфері. Якщо визнавати існування «спортивного права/законодавства», то маємо визнавати й існування «спортивних правовідносин». Але, водночас, якщо ми включаємо до «спортивного права» норми цивільного, адміністративного, господарського, трудового тощо законодавства, то маємо визнати, що врегульовані цими нормами відносини є, відповідно: цивільними, адміністративними, господарськими, трудовими тощо правовідносинами. Причому, тип правовідносин – приватний або публічний, характерні властивості конкретних правовідносин визначається саме «базовою» галуззю права: цивільним або адміністративним правом. У свою чергу, пріоритетним типом тут є цивільні правовідносини, оскільки сама сутність спорту, як такого припускає рівність учасників цивільних відносин (за винятком адміністрування/державного управління). Отже, що є цивільні відносини та правовідносини?

Відповідно до ст. 1 ЦК України предметом регулювання ЦК є особисті немайнові та майнові відносини. Перші не мають безпосереднього економічного змісту. Їх предметом є: ім'я, честь, гідність, ділова репутація, особисте життя, авторство на твори літератури, науки та мистецтва, свобода пересування та інші блага, невід'ємні від особистості. Деякі з особистих немайнових прав можуть належати також юридичним особам: право на честь, гідність, ділову репутацію, фірмове найменування, виробничу марку, товарний знак тощо. Майнові відносини наповнені безпосереднім економічним змістом, складаються стосовно матеріальних благ.

Цивільні правовідносини – це юридично впорядковані цивільні відносини, правові зв'язки, між юридично рівними суб'єктами, що є носіями цивільних прав і обов'язків. 45 Визначальні ознаки цивільних правовідносин: 1) вони є правовим зв'язком між юридично рівними суб'єктами, що в організаційно-правовому і майновому сенсі відокремлені один від одного; 2) ці суб'єкти є носіями цивільних прав та обов'язків щодо нематеріальних і матеріальних благ, які становлять цінність для них, як приватних осіб; 3) відносини їх учасників урегульовані на засадах ініціативи останніх, їх вільного розсуду, що ґрунтується на уповноважувальному характері норм цивільного права; 4) цивільні права і

обов’язки виникають не лише з підстав, передбачених актами законодавства, але також на підґрунті загальних засад цивільного права; 5) захист цивільних прав і спонукання до виконання обов’язків здійснюється за допомогою заходів правового впливу, що застосовуються судом або уповноваженим учасником цивільних відносин. Залежно від мети, функцій та завдань, які вони виконують, цивільні правовідносини можуть бути поділені на: 1) регулятивні; 2) організаційні; 3)охоронні. Залежно від економічного змісту цивільні правовідносини поділяються на майнові та немайнові.

Майнові правовідносини мають економічний зміст. Їхнім об’єктом є майно (матеріальні блага). Немайнові правовідносини не мають безпосереднього економічного змісту. Вони бути поділені на такі, що пов’язані з майновими правами (право авторства), і такі, що з майновими правами не пов’язані (особисті немайнові права тощо).

За юридичним змістом цивільні правовідносини поділяються на абсолютні та відносні. У абсолютних правовідносинах носієві права протистоїть невизначена кількість зобов’язаних осіб (правовідносини власності). У відносних правовідносинах правоможному суб’єкту протистоїть одна або кілька конкретно визначених зобов’язаних осіб.

За об’єктом та характером здійснення права цивільні правовідносини поділяються на речові та зобов’язальні. Об’єктом речових правовідносин є речі (майно), а правоможний суб’єкт може здійснювати свої суб’єктивні права самостійно, без сприяння зобов’язаної особи (правовідносини власності, сервітутні правовідносини тощо). Зобов’язальні правовідносини – це правовідносини, в яких об’єктом є дії (поведінка), а відтак правоможний суб’єкт для здійснення своїх цивільних прав потребує сприяння зобов’язаної особи.

Залежно від методу правового регулювання відповідних цивільних відносин, котрий включає як диспозитивні, так й імперативні елементи розрізняють правовідносини: а) імперативні; б) диспозитивні; в) змішані. Особливості різних видів цивільних правовідносин відображаються в елементах його структури: 1) суб’єктах; 2) об’єктах; 3) змісті. Центральною постаттю цивільних правовідносин є фізична особа – людина, що виступає як учасник цивільних відносин (ст. 24 ЦК). Цивільна правоздатність, як здатність мати цивільні права і обов’язки, є необхідною передумовою виникнення цивільних прав та обов’язків. Дієздатність фізичної особи – це її здатність своїми власними діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов’язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ст. 30 ЦК). Суб’єктом цивільних правовідносин може бути також юридична особа, якою, згідно ст. 80 ЦК, вважається організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді. Згідно зі ст. 91 ЦК юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов’язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Разом із тим, обсяг цивільної правоздатності юридичної особи не є безмежним, оскільки визначається її установчими документами.

Органи юридичної особи формують і виражають її волю, тому саме через ці органи, за їх допомогою юридична особа здобуває цивільні права і набуває

цивільних обов'язків. Разом із тим, особами, які реалізують дієздатність юридичної особи, можуть бути відповідно до частини 2 ст. 92 ЦК інші суб'єкти, які є її учасниками.

Стаття 83 ЦК передбачає такі форми юридичних осіб як: а) товариства; б) установи; в) інші форми, «встановлені законом» або прямо не заборонена законом. Завдяки об'єкту правовідносин вони прив'язуються до системи реальних, життєвих відносин, до матеріальних та духовних цінностей суспільства. Об'єкти цивільних прав (правовідносин) можуть бути визначені як матеріальні та (або) нематеріальні блага, з приводу яких складаються цивільні правовідносини. Об'єктами цивільних правовідносин можуть бути речі, дії (в тому числі послуги), результати дій, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, особисті немайнові блага.

У ст. 177 ЦК, об'єкти цивільних прав поділяються на такі види: 1) речі, щодо яких можуть виникати цивільні права і обов'язки, у тому числі гроші та цінні папери; 2) інше майно; 3) майнові права; 4) результати робіт; 5) послуги; 6) результати інтелектуальної, творчої діяльності; 7) інформація; 8) інші матеріальні і нематеріальні блага. Юридичний зміст цивільного правовідношення – це права і обов'язки його суб'єктів (учасників). Оскільки ці права і обов'язки належать суб'єктам конкретних цивільних правовідносин, їх також іменують «суб'єктивними правами і обов'язками».

3. Підстави виникнення цивільних спортивних правовідносин

Підставами виникнення, припинення та трансформації правовідносин (юридичними фактами) визнаються обставини реального життя, з якими норми права пов'язують встановлення, зміну чи припинення правовідносин. Наведене визначення поняття юридичного факту поєднує у собі два нерозривно пов'язаних моменти: матеріальний і юридичний. З одного боку, це явище дійсності – подія або дія. У цьому сенсі йдеться про матеріальний, а точніше «реальний» факт. Але, з іншого боку, цей реальний факт, будучи передбаченим нормою права, породжує відповідні правові наслідки, а тому є не просто «фактом реальності», а фактом юридичним. Отже, юридичні факти – це обставини, що несуть в собі інформацію про стан суспільних відносин, які входять до предмету правового регулювання, причому лише такі обставини, що прямо 48 чи опосередковано зачіпають права та інтереси особи, суспільства, держави та соціально-публічних утворень1 . Іноді для настання юридичних наслідків може бути достатньо наявності й одного юридичного факту (наприклад укладення договору суб'єктами цивільних відносин). Однак у реальній дійсності частіше має місце комплекс фактів, поміж яких розрізняють: 1) групу юридичних фактів; 2) юридичну (фактичну) сукупність. Група юридичних фактів – це кілька фактичних обставин, кожна з яких зумовлює або може зумовити один і той же наслідок. Як правило, вона закріплюється в одній нормі і становить явища одного порядку.

Юридична (фактична) сукупність – це система юридичних фактів, пов'язаних між собою таким чином, що правові наслідки настають лише за наявності усіх елементів цієї сукупності. Отже, юридична сукупність охоплює взаємозалежні елементи, що окремо можуть взагалі не мати правового значення чи породжують не ті наслідки, яких прагнули суб'єкти права2 . Поміж різновидів елементів юридичної сукупності особливе місце займають, так звані, юридичні

стани, тобто обставини, що характеризуються відносною стабільністю і тривалістю терміну існування, протягом якого вони можуть неодноразово (у поєднанні з іншими фактами) спричиняти певні юридичні наслідки. Юридичний стан є за своєю суттю явищем статичним. Стаття 49 ЦК визначає акти цивільного стану як події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Актами цивільного стану, зокрема, є народження фізичної особи, встановлення її походження, набуття громадянства, вихід з громадянства та його втрата, досягнення відповідного віку, надання повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, шлюб, розірвання шлюбу, усиновлення, зміна імені, інвалідність, смерть тощо. Деякі з актів цивільного стану підлягають державній реєстрації: народження фізичної особи та її походження, громадянство, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені, смерть.

Аналіз наведеного переліку дає підстави для висновку, що такі обставини, за своєю природою стосуються не тільки сфери цивільного права, а навіть більшою мірою є актами публічного («адміністративного») стану. Так, набуття громадянства або вихід із громадянства не впливає за загальним правилом на цивільно-правовий статус фізичної особи, але істотно позначається на статусі адміністративно-правовому.

Враховуючи зазначене, доцільно розрізняти: 1) публічні акти юридичного стану; 2) приватні акти юридичного стану. Завершуючи загальну характеристику юридичних фактів у правовідносинах, слід звернути увагу на принципово важливу відмінність у підходах до визначення їхнього значення та переліку в галузі приватного та публічного права. Так, згідно зі ст. 11 ЦК цивільні права та обов'язки можуть виникати як з дій, що передбачені актами цивільного законодавства, так і внаслідок дій, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Це положення знайшло розвиток у ч. 2 ст. 11 ЦК, де підкреслюється відсутність вичерпного переліку підстав виникнення цивільних прав і обов'язків і наголошується, що останні виникають не тільки за прямо вказаних обставин, а й «з інших юридичних фактів». Натомість у галузі публічного права юридичні факти мають бути точно визначені у нормах законодавства.

Правочин сторін, який у цивільному праві є найбільш поширеним видом юридичних фактів і, як правило, не потребує спеціального нормативного дозволу тощо, у праві адміністративному може мати місце лише у випадках і межах, спеціально передбачених у нормі права. Оскільки юридичні факти становлять складне розмаїття життєвих обставин, які, крім того, можуть мати різне юридичне значення, складаючись у різні комбінації виникає необхідність їхньої систематизації та класифікації.

Класифікація юридичних фактів можлива за різними підставами, але найбільший інтерес становлять поділи на: 1) приватноправові та публічно-правові (за ознакою галузевої належності); 2) позитивні та негативні (за ознакою пов'язаності правових наслідків з існуванням певного явища або з його відсутністю); 3) оформлені та неоформлені (за ознакою документального закріплення); 4) головні та підлеглі (головний факт найбільш повно відображає

ситуацію, всі інші факти конкретизують юридично значущі деталі); 5) матеріальні та процесуальні.

Цей перелік класифікацій юридичних фактів не є вичерпним і припускає поділ та групування останніх також за іншими ознаками. З погляду практики найважливішим є поділ юридичних фактів у залежності від наявності та характеру вольового елемента, тобто, із врахуванням значення волі суб'єкта прав для виникнення, припинення або трансформації правовідносин. Відповідно до цього критерію розрізняють дві групи юридичних фактів: дії та події. Іноді ведуть мову не про «дії», а про «поведінку», «поводження», маючи на увазі, що останні охоплюють як дії, так і бездіяльність.

Такий підхід, звісно, можливий, однак не має істотного практичного значення, оскільки у літературі поняття «дії» зазвичай вживається у широкому значенні як синонім «поводження», охоплюючи, таким чином, і бездіяльність у її побутовому значенні. Отже будемо дотримуватися традиційного поділу юридичних фактів за вольовим критерієм на: 1) дії – обставини, що залежать від волі людини. Вони є різновидом правомірної свідомої поведінки, яка своїм вольовим характером відрізняється від інших виявів існування особи (рефлексів, інстинктів тощо); 2) події – обставини, які виникають та існують незалежно від волі людини і непідвладні їй. Останні мають юридичне значення у разі, коли вказані у актах законодавства або договорі як такі, що породжують правові наслідки.

Події класифікують за різними ознаками: за походженням – природні (стихійні) і пов'язані з буттям та діяльністю людини (соціальні); за повторюваністю – унікальні й повторювані (періодичні); за тривалістю – моментальні і тривалі у часі (процеси); за кількістю учасників – персональні, колективні, масові; останні поділяють на події з визначеною і з невизначеною кількістю осіб, що беруть у них участь; за характером наслідків, що настали – на події оборотні та необоротні тощо.

Дії (поведінка), зазвичай поділяються на: 1) правомірні, тобто такі, що не суперечать нормам права, дії, дозволені або не заборонені прямо нормами права; 2) неправомірні (правопорушення, делікти). Оскільки у суспільстві на поведінку людини, зокрема, впливає право, то роблячи ті чи інші вчинки, вона співвідносить свої дії з вимогами правових норм, після чого виконує розпорядження останніх або порушує їх.

В залежності від результатів вибору особи йдеться про її правомірну поведінку або про правопорушення. Правомірна поведінка може бути визначена як поведінка людей, що відповідає (не суперечить) вимогам правових норм. У свою чергу, правомірні дії поділяються на: – юридичні акти – дії суб'єктів права, спеціально спрямовані на встановлення, зміну, припинення тощо правовідносин. У залежності від того, якими суб'єктами вчиняються дії, юридичні акти можуть бути поділені на: 1) акти суб'єктів приватного права; 2) акти суб'єктів публічного права (акти законодавства, адміністративні акти – акти управління, судові акти – рішення, постанови, ухвали тощо); – юридичні вчинки – дії, спеціально не спрямовані на настання юридичних наслідків, але породжують їх внаслідок прямої вказівки закону. Вони, у свою чергу, можуть бути диференційовані у залежності від «питомої ваги» в них вольового елемента1 . Так, у деяких випадках наявність волі суб'єкта (а отже і наявність у нього дієздатності) не має

жодного значення; в інших – виникнення чи зміна правовідносин залежить від дієздатності особи.

При характеристиці юридичних вчинків доцільно розрізняти: 1) вчинки вольові і 2) вчинки невольові. Вольові юридичні вчинки здійснюються суб'єктом за наявності у нього волі діяти певним чином, однак без спеціального наміру створити для себе або інших осіб юридичні права й обов'язки. Водночас, такі свідомі, вольові дії породжують певні правовідносини незалежно від наміру на їх встановлення у особи, що діяла. Цим моментом вольові юридичні вчинки суттєво відрізняються від односторонніх правочинів. Характерною ознакою цих вольових вчинків є намір особи діяти тим чи іншим способом, без чого правовідносини, передбачені законом, не виникають. Тому суб'єктом правовідносин, що виникають з вольових юридичних вчинків, може бути тільки дієздатна особа. Виокремлення невольових юридичних вчинків ґрунтується на припущенні, що воля особи, яка їх вчинила, взагалі не має значення: вже власне факт вчинення дій в силу припису закону тягне виникнення правовідносин. Що стосується неправомірних дій (правопорушень, деліктів) як юридичних фактів, то вони характеризуються тим, що можуть бути тільки такими, що створюють правовідносини, у деяких випадках – такими, що змінюють їх, або такими, що перешкоджають виникненню правовідносин, але ніколи не бувають такими, що припиняють або поновлюють правовідносини.